

ŞAM BÖLGESİNDE RİVÂYET EDİLEN HADİSLERİN 'BÖLGESELLİK' AÇISINDAN TAHLİLİ

Hüseyin AKGÜN*

Öz

Hadislerde bölgesellik hususu daha ilk dönem âlimlerince ifade edilmiş bir olgudur. Mısır ile ilgili daha önceki çalışmamızın devamı niteliğindeki bu çalışmamızda söz konusu durumu bu sefer Şam bölgesi özelinde ele almak istedik. Devletin merkezi olması dolayısıyla Mısır'a göre daha erken diyebileceğimiz bir tarihte Hicaz kaynaklı hadislerin burada da rivâyet edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Ancak Şam'da bilinen rivâyetlerin diğer bölgelerde kabul görmesi çok daha geç tarihlerde mümkün olmuştur. Ayrıca Mısır'da olduğu gibi burada bilinen hadislerin de diğer bölgelerde sadece az sayıda mütâbi veya şâhidlerine rastlayabilmekteyiz. İşte bu durumu Mekhûl ed-Dımaşkî'nin rivâyetlerinde daha yakından göstermeye çalıştık. Bu bağlamda onun irsallerinin sıhhati ve isnâd sisteminin güvenilirliği hususunda bazı tespitlerde bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Şam, Hadis Rivâyeti, Mekhûl ed-Dımaşkî, Bölgesellik, Mütâbi.

Analysis of Hadiths in Terms of "Regionalism" that are Narrated in Syria Region

Abstract

Regionalism issue in hadiths is a fact which is started by first period intellectuals. We've wanted to deal with this subjected matter specific to Syria region by this time in our research that a follow up of our previous research about Egypt. We can say the hadiths originated from Hejaz were started to relate in here as well in a date which was earlier than Egypt because of its being of the centre of the state. But it was much late possible to be accepted that narrations in other regions which were already known in Syria. Moreover, just like in Egypt, we can only find limited mutâbi/shahid of hadiths in other regions that are known here also. So we've tried to show this issue more closely in narrations of Makhûl al-Dimashqî. In this concept we have reached some results on trustworthiness of the isnâd system.

Key Words: Syria, Hadith Narration, Makhûl al-Dimashqî, Regionalism, Mutâbi.

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinakgun@hotmail.com.

Giriş

Hadislerde bölgesellik olgusu ilk dönem hadisçileri tarafından bilinen ve ifade edilen¹ bir gerçeklik olmakla birlikte bunun boyutu hakkında fazla bilgi sahibi olduğumuz söylenemez. Bu konuda, daha önceki bir çalışmamızda bölgelerarası rivâyet farklılıkları açısından Mısır'daki hadisleri ele almış ve bu hadislerden önemli olduğunu düşündüğümüz bazı sonuçlara ulaştığımız.² Acaba aynı veya benzer bir durum Şam³ rivâyetleri için de söz konusu mudur?

Hicaz bölgesi dışındaki diğer bölgelerde olduğu gibi Şam kaynaklı hadisler hakkında da genelde olumsuz bir kanaatin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249) şöyle demektedir: "Şamlıların hadislerinin çok azı hariç tamamı zayıftır. Onlardan bazıları Evzâ'î (ö. 157), Saîd b. Abdülaziz (ö. 167), Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân (ö. 165), Abdullah b. el-Alâ' b. Zebr (ö. 164), Sevr b. Yezîd (ö. 153) ve Bürd b. Sinân'dır (ö. 135)".⁴ Benzer şekilde Irak ehli de onlar hakkında şu olumsuz kanaati dile getirmişlerdir: "Şamlıların hadisleri hurafelerden ibarettir"⁵

Bu itibar görmemenin sadece râvilerinin güvenilirliği ile ilgili değil, aynı zamanda isnâd sisteminde gevşek davranmaları ile ilgili olabileceğini şu rivâyet ihsas etmektedir. Mekhûl, Ehl-i Şam'ın kolayına geldiği için isnâdı terk ettiklerini belirtmektedir.⁶ Nitekim bölgeye gelen İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124) onların isnâdsız rivâyette bulunmalarını "Ey Şamlılar! Size ne oluyor ki hadislerinizi yularsız ve dizginsiz görüyorum" demek suretiyle eleştirmektedir.⁷

İbn Şihâb ez-Zührî'nin Şam'ın hadisini Hicâz'a, Hicâz'inkini Şam'a taşıdığı söylenmiştir.⁸ Ancak Zührî'nin, "45⁹ sene Hicaz ile Şam arasında

¹ Örneği için bkz. Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1977, s. 96. İbare söz konusu yerde şu şekilde geçmektedir: *يَتَفَرَّدُ بِهَا أَهْلُ مَدِينَةٍ وَاجِدَةٌ عَنِ الصَّحَابِيِّ* (Bir şehir halkı bunu belli bir sahâbîden rivâyette tek kalmıştır).

² Hüseyin Akgün, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, 2015, s. 7-29.

³ "Şam" ile şehri değil, bölgeyi kastediyoruz.

⁴ Ebû Ahmed İbn Adiy el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duaîfâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve diğerleri, I-IX, Beyrut, 1997, V, 460.

⁵ Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, I-LXXX, Dimaşk, 1995, XXXVII, 349.

⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, I, 362.

⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LV, 333; Ebû Abdullah Şemsuddîn ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Kâhire, 2006, V, 334.

⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LV, 341.

gidip geldim. Duymadığım hiçbir hadis kalmadı"¹⁰ demesine rağmen onun Şamlılardan gelen rivâyetleri çok azdır veya kabul görmemiştir. Nitekim Zührî'nin, Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80) hariç hiçbir Şamlıdan rivâyetinin bilinmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca o, "hâzâ hadîsun Hımsiyyûn" demek suretiyle Hıms menşeli hadislerle itibar etmediğini ifade ederek¹¹ de bu tavrını göstermiştir.

Aslında Zührî'nin Iraklılarla ilgili, "Ey Ehl-i Irak! Bizden bir karış olarak çıkan hadis, sizde bir arşına ulaşmaktadır."¹² ve "Eğer Doğu'dan bize gelen reddettiğimiz, bilmediğimiz hadisler olmasaydı, bir harf dahi yazmaz ve yazılmasına izin vermezdim" şeklindeki sözleri¹³ onun Hicaz dışındaki bölgelere karşı sahip olduğu yargıyı ortaya koymaktadır. Nitekim onun rivâyet alma konusundaki seçici yaklaşımı, Muhâcir ve Ensâr'ın evlatlarının rivâyetlerini diğerlerine öncelediğini söylemesinde de kendini göstermektedir.¹⁴

İmam Mâlik'in (ö. 179), Kûfelilere hitabında da bu bölgecilik (Medine) taassubu karşımıza çıkmaktadır. O, Medine'ye gelen Alkame (ö. 62), Esved (ö. 75) ve Mesrûk'tan (ö. 63?) hadis alınmadığını belirtmektedir.¹⁵ Nitekim kendisinin de onlardan rivâyeti bulunmamaktadır. İmam Şâfiî'nin (ö. 204) de Şam kökenli az sayıda hadisi¹⁶ eserlerine almasını, daha da ötesi Mısırlıların hiçbir rivâyetini almamasını¹⁷ bu tavrın bir devamı olarak görebiliriz. Tespitlerimize göre, Buhârî (ö. 256) ve Müslim (ö. 261) de Şam kökenli rivâyetlerden ancak belli râvilerden gelen hadisleri *Sahîh*'lerine almışlardır. Bunlar da gayet az olup, çoğu şâhid veya mütâbaat niteliğindedirler.

⁹ Diğer bir rivayette 35 veya 36 sene gidip gelmiştir. Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LV, 341.

¹⁰ Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, I-III, Beyrut, 1981, I, 636.

¹¹ Ebû Dâvûd, *Savm* 52 (2423).

¹² Zehebî, *Siyer*, V, 344

¹³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 637

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 344

¹⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, I-III, Riyad, 2001, I, 294.

¹⁶ Tespit edebildiğimiz on hadis bulunmaktadır: Mekhûl'den bir hadis (Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Müsned*, Beyrut, 1979, s. 91), Ebû İdrîs el-Havlânî'den gelen iki rivâyeti (*Müsned*, s. 236, 363), el-Evzâî'den beş (*Müsned* s. 22, 159, 187, 195, *Sünenü'l-me'sûra*, s. 202); Ümmü'd-Derdâ'dan iki (*Müsned*, s. 157; *Sünenü'l-me'sûra*, s. 309). Aslında bunların da üçü hariç Şamlıların Şamlı olmayanlardan rivâyetidir.

¹⁷ Bkz. Akgün, "Bölgelelerarası Rivâyet Farklılıkları", s. 14, 17.

Daha önceki çalışmamızda olduğu gibi burada da güvenilirlik katsayısı yüksek olduğundan dolayı Kütüb-i sitte hadislerini esas aldık. Rivâyet mükerrerse tarihî olarak önce olan müellifin rivâyetini dikkate alarak, sonrakileri zikretmedik.¹⁸

A- Şam'da Yaşamış Sahâbeden Gelen Rivâyetler

Araştırmamıza tarihî sıraya uygun olarak önce Şam'da yaşamış sahâbe tabakasının rivâyetlerini bölgesellik açısından tahlil ederek başlamak istiyoruz.¹⁹ Bilindiği üzere Şam bölgesi gerek siyâsî, gerekse coğrafi konumuna bağlı olarak önemli bir ilim merkezi olmuştur. Çok sayıda sahâbînin buraya yerleşmesi de bu durumu desteklemiştir.²⁰

Mısır'da olduğu gibi²¹ Şam bölgesindeki sahâbîlerin hadis birikiminin de ilk dönemler²² yerel nitelikte olup olmadığı sorusunun cevabını, burada yaşamış sahabîlerin rivâyetlerini ele almak suretiyle bulmaya çalışacağız.²³

Bilâl b. Rabâh (ö. 17), Şam'a yerleşen sahâbîlerdendir. Tekrarları hariç Kütüb-i sitte'de on dokuz rivâyetini tespit edebildik. Bunlardan üçü Şamlıların kendisinden rivâyetidir.²⁴ Her üç rivâyetin de diğer bölgelerde herhangi bir mütâbii bulunmamaktadır.

Muâz b. Cebel (ö. 18), Kur'ân'ı Şamlılara öğretmek üzere, Ubâde b. es-Sâmit (ö. 34) ve Ebû'd-Derdâ (ö. 32) ile birlikte Şam'da Hz. Ömer tarafından görevlendirilmişti.²⁵ Kütüb-i sitte'de elli üç rivâyetini tespit

¹⁸ Çalışmamızdaki sayısal verileri "el-Câmi li'l-hadisî'n-Nebevî" adlı programın yardımıyla tespit ettik ve hadislerin numaralandırılmasında söz konusu programı esas aldık. Ayrıca Kütüb-i sitte müellifinden sonra eğer sadece hadis numarası veriyorsa kaynağın bu program olduğu anlaşılacaktır.

¹⁹ Çalışmamızın temel amacı, Şam kaynaklı hadislerin diğer bölgelerde mütâbii veya şahidlerinin olup olmadığının tespit edilmesidir. Dolayısıyla burada farklı anlamlarda kullanılabilen bu iki kavram için kullandığımız anlamı vermemiz uygun olacaktır. Bir hadisin metin bakımından benzeri olan ve en azından sahâbî râvisi aynı olmak kaydıyla, başka bir senedle rivayet edilen hadise "mütâbii", yine metin bakımından bir benzeri olup sahâbî râvisi farklı olanı ise "şâhid" olarak nitelendireceğiz (Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2013, s. 230).

²⁰ Buraya yerleşen veya gelen sahâbîler için bkz. Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, Ankara, 2015, s. 155-223.

²¹ Bkz. Akgün, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları", s. 7-29.

²² İlk dönemlerden kastımız, rihleler ve tedvin öncesi dönemdir. Bu da yaklaşık hicrî II. Yüzyılın başına kadarki süreye tekabül etmektedir.

²³ Şamlıların kendilerinden Kütüb-i sitte'de en az üç rivâyeti bulunan sahâbîleri dikkate aldık.

²⁴ Ebû Dâvûd 1079, 2672; İbn Mâce 3022.

²⁵ Akgün, *Sahâbe Coğrafyası*, s. 29.

Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili | 11 edebildiğimiz Muâz'ın rivayetlerinin, yirmi biri Şamlılar tarafından nakledilmiştir. Söz konusu rivâyetlerden sadece Şam'da bilinenlerin sayısı on dokuzdur.²⁶ Bu rivâyetler genelde zayıf niteliktedir. Nitekim Şamlıların Muâz'dan rivâyetlerini, Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerine almamışlardır.²⁷ Ayrıca bunlar hakkında da Tirmizî biri hariç²⁸ diğerleri hakkında "garîb" hükmünü vermektedir.

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin (ö. 18) on bir rivâyeti bulunmaktadır.²⁹ Bunların tamamı Şâmî olup, mütâbii tespit edilememiştir.³⁰

Ebû'd-Derdâ (ö. 32), Hz. Ömer zamanında Şam'a yerleşmiştir. Kendisinden çoğu Şamlıların olmak üzere, Medine, Kûfe ve Mısırlıların rivâyetleri bilinmektedir. Bu da özellikle erken dönemlerde Şam menşeli rivâyetlerin diğer beldelere yayılmış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Onun tekrarlar hariç altmış rivâyeti bulunmaktadır. Bunların kırk altısını Şamlılar rivâyet etmektedir (% 77).³¹ Bununla birlikte söz konusu rivâyetlerin sadece ikisinin diğer bölgelerde mütâbiine rastlamaktayız.³² Benzer şekilde Ebû'd-Derdâ'nın diğer bölgelerdeki rivâyetlerinin de yerel nitelikte olduğunu görmekteyiz.³³

²⁶ Ebû Dâvûd 186, 361, 2167, 2192, 2346, 2693, 3763, 3764, 4016, 4406; İbn Mâce, 54, 2010, 2690; Tirmizî 51, 2489, 2531, 2931, 3306, 3820; Ebû Dâvûd 2725; İbn Mâce 71. Muâz'dan sadece Şamlı Şehr b. Havşeb'in garîb olarak naklettiği bu sonuncu rivâyeti diğer bir çalışmamızda ele almış ve zayıf olduğunu savunmuştuk. Bkz. Akgün, "Umirtu en ukâtîle'n-nâse' Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 14, sayı: 2, 2014, s. 75-77.

²⁷ Sahîhayn'da Muâz kaynaklı sekiz hadis bulunmaktadır.

²⁸ Tirmizî 3306.

²⁹ Buhârî 5275; Müslim 354, 1601; Ebû Dâvûd 585, 2151, 3221, 3539, 3729, 4441, 4442, 4453.

³⁰ Sadece İbn Mâce 414'ün aynı bâb altında şahidleri bulunmaktadır. Diğer bir rivâyetin (İbn Mâce 1576) şahidi olarak sevk edilen İbn Mâce 1577'nin Ömer b. Raşid el-Yemâmî kaynaklı hatalı bir rivâyet olduğunu düşünmekteyiz.

³¹ Sadece Şamlıların rivâyetleri: Buhârî 1856, 3482; Müslim 782, 875, 1383, 2689; Ebû Dâvûd 465, 2046, 2173, 2241, 2694, 3175, 3394, 3412, 3742, 3744, 3767, 4234, 4280, 4318, 4439, 4486; İbn Mâce 5, 74, 200, 538, 839, 1051, 1633, 3303, 3304, 3369, 3374, 3566, 3788; Tirmizî 457, 1903, 2574, 2644, 3160, 3495; Nesâî 3095.

³² Birincisi Şâmî-Medenî bir rivâyet: Müslim 1218; diğeri Şâmî-Kûfi-Mekki bir rivâyet: Ebû Dâvûd 4187.

³³ Sadece Kûfelilerin rivâyetleri: Buhârî 631, 3128; Müslim 1385, 5019; Ebû Dâvûd 3472, 4294; İbn Mâce 1340, 2086, 2689, 2774. Sadece Medinelilerin rivâyetleri: Müslim 4808, Tirmizî 1432, 2251; Nesâî 4521; Sadece Basralıların rivâyetleri: Ebû Dâvûd 369, Nesâî 5648.

Ubâde b. Sâmî'in (ö. 34) otuz yedi rivâyetini tespit edebildik. Bunlardan yirmi dört tanesi Şâmî olup,³⁴ söz konusu rivâyetlerin on yedisi sadece Şamlılar tarafından rivâyet edilmiştir. Altı tanesinin ise diğer bölgelerde mütâbii vardır.³⁵

Sevbân b. Bücdüd'ün (ö. 54) otuz altı rivâyeti bulunmaktadır.³⁶ Bunlardan otuzu Şâmî³⁷ ve sadece üçünün³⁸ diğer bölgelerden mütâbii vardır. Bununla birlikte onun rivâyet ettiği hadislerden sekizinin³⁹ diğer sahâbîlerden şâhidlerini tespit edebildik. Onun hadisleri bu yönüyle dikkat çekmektedir.

Muâviye b. Ebî Süfyân'dan (ö. 60) değişik bölgelerden râviler, mükerrerler hariç kırk beş rivâyette bulunmuşlardır.⁴⁰ Bunlardan on altısı Şâmî rivâyetlerdir. Sahîhayn'da ise Medinelilerin rivâyetlerinin tercih edildiğini görmekteyiz. Ayrıca bütün bu rivâyetlerden sadece birinin⁴¹ mütâbini tespit edebilmiş durumdayız.⁴²

Avf b. Mâlik el-Eşca'î'nin (ö. 73) rivâyetlerinin⁴³ tamamı Şâmî'dir.⁴⁴

³⁴ Şâmî olanlar: Buhârî 18, 1116, 3268, 6666; Müslim 3054; Ebû Dâvûd 373, 708, 1223, 2760, 2778, 2981, 3743, 3744, 3784, 4099; İbn Mâce 1420, 2690, 2847, 3383, 3525, 3550; Tirmizî, 2644, 3582; Nesâî 3125.

³⁵ Buhârî 18, 6666; Müslim 3054; Ebû Dâvûd 708, 1223; İ, 2847. Onun şâhidi olan bazı rivâyetleri de bulunmaktadır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır: Buhârî 3268; Müslim 3054, Ebû Dâvûd 373.

³⁶ Medenî olan: Ebû Dâvûd 2779. Kûfî olanlar: İbn Mâce 89, 275, 1852; Tirmizî 3394. Basri-Medenî olan: Ebû Dâvûd 1413.

³⁷ Sadece Şamlıların rivâyetleri: Müslim 499, 782, 963, 1626, 1722, 3636, 3743, 4356, 4763; Ebû Dâvûd 83, 127, 225, 887, 1305, 1912, 2033, 2046, 3698, 3766; İbn Mâce 1711, 2409, 4082, 4243; Tirmizî 1143, 2061; Nesâî 3141, 5074.

³⁸ İbn Mâce 275, 1419, 1475.

³⁹ Müslim 782, 963, 1626, 1722, 3636; Ebû Dâvûd 887, 2033, 2046.

⁴⁰ Medenî olanlar: Buhârî 71, 571, 595, 887, 1914, 2965, 3330, Müslim 606, 1510, 1784; Ebû Dâvûd 529, 1790, 4488; İbn Mâce 125; Nesâî 1248. Şâmî olanlar: Buhârî 3462 (Buhârî 71); Müslim 1781; Ebû Dâvûd 109, 1997, 2133, 3189, 3620, 4002, 4265; İbn Mâce 1575, 1643, 3387, 4033; Tirmizî 3964; Nesâî 3940, 4204. Mekkî olanlar: Buhârî 1654, Nesâî 2700, 2951, 2953; Kufî: Buhârî 6252, Müslim 4442; Ebû Dâvûd 3907. Basrî olanlar: Müslim 4976; Ebû Dâvûd 1191, 1542, 3618, 4573. Mısırî olanlar: Ebû Dâvûd 314; İbn Mâce 635.

⁴¹ Buhârî, İlim 13 (71).

⁴² Aynı hadisin devamı niteliğindeki diğer bir rivâyetin (Buhârî, Menâkıb, 28 (3641)) ise mütâbii ve şâhidi bulunmaktadır.

⁴³ Buhârî 3021; Müslim 1653, 1793, 3384, 3536, 4174; Ebû Dâvûd 752, 1383, 2579, 3161, 3198, 3768, 4369, 4503; İbn Mâce 3905, 3990, 4316; Tirmizî 2423, 2644.

⁴⁴ Sadece Ebû Dâvûd 3198'un mütâbii bulunmaktadır. Keza şâhidi bulunan tek hadis ise "73 fırka hadisi" diye bilinen rivâyettir (İbn Mâce 3990).

Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin (ö. 75) de rivâyetlerinin tamamı Şâmî'dir.⁴⁵ Hadislerinin mütâbileri olmamakla birlikte bazılarının şâhidleri bulunmaktadır.⁴⁶

Suddî b. Aclân el-Bâhilî'nin (ö. 86) rivâyetlerinin altmış sekizi Şâmî olmakla birlikte⁴⁷ sekiz rivâyeti diğer bölgelerde bilinmektedir.⁴⁸ Mütâbileri bulunmayan bu rivâyetlerin, ancak üç tanesinin şâhidini tespit edebildik.⁴⁹ Diğer mütâbii bulunmayan Şam kaynaklı rivâyetlerde olduğu gibi Tirmizî bu rivâyetlerin çoğuna "garîb" hükmünü vermektedir.

Vâsile b. el-Eska'nın (ö. 85) rivâyetlerinin tamamı Şâmî'dir.⁵⁰ Rivayetlerinden mütâbii⁵¹ veya şâhidi⁵² olan birer hadis bulunmaktadır.

el-Mikdâm b. Ma'dikerib'in (ö. 87) rivâyetlerinin biri hariç⁵³ tamamı Şâmî'dir.⁵⁴ İmam Müslim, Mikdâm'ın rivâyetlerini *Sahîh*'inde tahrîç etmemiştir. Buhârî'de ise biri şâhid niteliğinde, diğeri ise Kütüb-i sitte'de sadece Buhârî'nin tahrîç ettiği iki rivâyeti bulunmaktadır. Hadislerinin mütâbii bulunmamakla birlikte sadece üçünün şâhidini tespit edebildik.⁵⁵

Keza Amr b. Abese es-Sülemî (ö. ?)⁵⁶ ve Abdullah b. Büsr el-Mâzenî'nin (ö. 88)⁵⁷ de rivâyetlerinin tamamının yerel nitelikte olduğunu görmekteyiz.

⁴⁵ Buhârî 5167; Müslim 3662; Ebû Dâvûd 2273, 3799, 3806; Tirmizî 3067; Nesâî 5122.

⁴⁶ Mesela "Yırtıcı hayvanlar" hadisi için bkz. Müslim 3664-3669.

⁴⁷ Buhârî 2217, 2773, 5147; Müslim 1378, 1416, 1780, 3960, 5073; Ebû Dâvûd 117, 449, 476, 1098, 1683, 2140, 2146, 2155, 2501, 3091, 3648, 4082, 4188, 4266, 4543, 4574; İbn Mâce 47, 174, 226, 243, 277, 287, 297, 481, 518, 614, 1580, 1592, 1778, 1853, 2009, 2758, 2775, 3128, 3382, 3555, 3650, 3660, 3691, 3723, 3854, 3952, 3964, 4010, 4075, 4115, 4284, 4336; Tirmizî 336, 589, 1508, 1514, 1591, 1594, 1635, 2000, 2339, 2388, 2569, 2677, 2726, 2913, 3504, 3525, 3531, 3557; Nesâî 2202, 3103.

⁴⁸ Ebû Dâvûd 117; İbn Mâce 47, 174, 2009, 4010; Tirmizî 336, 1508, 3504.

⁴⁹ İbn Mâce 277, 614, 2003.

⁵⁰ Buhârî 3338, 5275; Müslim, 1666, 4319; Ebû Dâvûd 414, 2315, 2534, 2803, 3469, 3507, 4475; İbn Mâce 527, 748, 1520, 2244, 3274, 4215; Tirmizî 2490.

⁵¹ İbn Mâce 4215.

⁵² Müslim 1666.

⁵³ Ebû Dâvûd 3276.

⁵⁴ Buhârî 1982, 2038; Ebû Dâvûd 107, 2527, 2559, 3277, 3314, 3620, 4009, 4266, 4480; İbn Mâce 2135, 2229, 2796, 3347, 3659; Nesâî 2147, 4203.

⁵⁵ Buhârî 1982; Ebû Dâvûd 4009; İbn Mâce 439.

⁵⁶ Mükerrerler hariç beş hadisini tespit edebildik. Müslim 1416; Ebû Dâvûd 2389, 2393, 3470; Tirmizî 3531.

⁵⁷ Mükerrerler hariç on dört hadisini tespit edebildik. Buhârî 3374; Müslim 3898; Ebû Dâvûd 956, 973, 2081, 3299, 3358, 3765, 4533; İbn Mâce 1722, 2228, 3791, 3816; Tirmizî 583.

Tâbiûn dönemine geçmeden önce bir ara değerlendirme yapmak istiyoruz. Görüldüğü üzere Şamlı sahâbîlerin rivâyetleri de Mısırlılarınki gibi genel olarak⁵⁸ bölgesel niteliktedir. Zira hadislerin diğer bölgelerde aynı sahâbîden nakledilen mütâbileri bulunmamaktadır. Şâhidi olan hadislerle gelince,⁵⁹ farklı sahâbîlerden gelen rivâyetlerin söz konusu hadisleri teyit etmeleri, sıhhatini artırmaları anlamını taşımaktadır.

Öte yandan bazı Şamlı sahâbîlerin Şam dışında da rivâyetleri bulunduğunu görmekteyiz. Ancak bunlar da genel olarak sadece o bölgelerde bilinmektedirler. Bunu da elde ettiğimiz tikel verilerden hareketle şöyle izah etmemiz mümkündür: Bu bölgelerdeki rivâyetler önceleri diğer bölgelerde bilinmiyor veya fazla itibar görmüyordu. Dolayısıyla diğer bölgelerde mütâbilerine nadiren ulaşabildiğimiz Şamlı sahâbîlerin rivâyetleri genel olarak yerel kalmış görünmektedir.

Ancak özellikle farklı bölgelerde yaşamış sahâbîlerin rivâyetlerinin diğer bölgelerde bilinmemesi (aslında rivâyet edilmemiş olması) daha da dikkat çekici bir durumdur. Burada ise şöyle bir değerlendirme yapmamız mümkündür. Muhtemelen bunlardan Medine'de (Hicâz'da) rivâyet edilenler tercih edilmekte, Şam ve diğer bölgelerdeki mütâbileri ise zamanla terk edilmektedir. Bu yüzden Medenî olanların mütâbilerinin zamanla unutulması veya terk edilmesi mümkündür. Ancak bu yorum Şam kaynaklı, mütâbii olmayan rivâyetler için geçerli olamaz. Bunların bölgesel kalmalarının sebebinin, ilk zamanlar itibar görmemeleri ile bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz.

O halde, hadislerin mütâbilerinin olmaması ilk zamanlar Hicâz dışındaki bölgelere fazla itibar edilmemesinden, bunların bazı şâhidlerinin olması da söz konusu rivâyetlerin diğer sahâbîler tarafından da bilinmesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Ancak bu hususta da hadis hırsızlığı yoluyla hadislerin rivâyetlerinin çoğaltılabileceğine dikkat çekmek isteriz.⁶⁰

⁵⁸ Burada Ubâde b. Sâmî'tin (ö. 34) rivayetleri en fazla (rivayetlerinin üçte biri) mütâbii bulunması yönüyle dikkat çekmektedir. Bunun sebebi hususunda ise şimdilik bir kanaate ulaşamadık.

⁵⁹ Mesela bu yönüyle yukarıda ifade ettiğimiz üzere Sevbân b. Bücdüd'ün (ö. 54) rivâyetleri diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

⁶⁰ Hadis hırsızlığının çok farklı yöntemleri bulunmakla birlikte, buradaki kastımız, kendisine ait olmayan bir rivâyetin bir yalancı tarafından sahiplenilmek suretiyle farklı bir senedle, başka sahâbîlere dayandırılmasıdır. Böylece hadis azîz/meşhûr olduğu yanlışlığına düşülebilmektedir. Bkz. Akgün, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16 sayı: 1, 2016, s. 267-280.

Ayrıca Buhârî ve Müslim'de Şamlı sahâbeden nakledilen hadislerin sayısının çok az olduğunu da söyleyebiliriz. Nitekim *Sahîh-i Buhârî*'de Şamlı sahâbîlerden rivâyet edilen on altı hadis tespit edebildik.⁶¹ *Sahîh-i Müslim*'de ise Şamlı sahâbîlerden tam iki misli, yani otuz iki hadis nakledilmektedir.⁶² Bu hadislerden ise sadece ikisi müşterek olarak rivâyet edilmiştir.⁶³ Yine bu hadislerin önemli bir kısmı da mütâbaat ve şâhid cinsindedir. Dolayısıyla Şam kaynaklı hadislere fazla itibar edilmediğini bu veriler de göstermektedir.

B- Şamlı Tâbiûnun Rivâyetleri

Tâbiûnun rivâyetlerinde, aynı sahâbe rivâyetlerinde olduğu gibi talebelerin genelde Şamlı olduğunu tespit etmekteyiz. Bununla birlikte, talebu'l-hadis yolculukları nedeniyle ve devletin merkezi olması hasebiyle bölgeye belli bir süreliğine gelen sahâbîlere bağlı olarak, hadislerin kaynaklarında kısmen de olsa diğer bölge sahâbîlerinin isimlerini görmeye başlamaktayız.

Tespitlerimize göre; Şurahbîl b. es-Simt (ö. 40), Ebû'l-Eş'as Şerâhîl b. Âdet (ö. ?), Amr b. Mersed er-Rahabî (ö. ?), Cünâde b. Ebî Ümeyye (ö. 80), Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 80), Kesîr b. Mürre el-Hadramî, Mamtûr Ebû Selâm'ın, Hâlid b. Ma'dân (ö. 103), Râşid b. Sa'd el-Hımyerî (ö. 108), Büsr b. Ubeydullah el-Hadramî (ö. 110?), el-Kâsım b. Abdurrahman eş-Şâmî (ö. 112), Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 118), Rebîa b. Yezîd el-İyâdî (ö. 121), el-Alâ' b. el-Hâris (ö. 136), Abdurrahman b. Yezîd el-Ezdî (ö. 154), Safvân b. Amr es-Seksekî (ö. 155) ve Şeddâd b. Abdullah el-Kureşî'nin hocalarının ve öğrencilerinin ya tamamı ya da tamamına yakını Şamlıdır. Ayrıca bunlara ait rivâyetlerin çok az bir kısmının diğer bölgelerde mütâbilerinin bulunduğunu tespit etmekteyiz.

⁶¹ Sırasıyla râvi ve hadis numaraları şu şekildedir: Ümmü'd-Derdâ, 1856; Ebû İdrîs el-Havlânî, 18, 3021, 3482, 5167; Cünâde b. Ebî Ümeyye, 1116, 3268, 6666; Umeyr b. Hâni el-Ansî, 3462; Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî, 2217; Süleyman b. Habîb el-Muhâribî, 2773; Hâlid b. Ma'dân, 1982, 2038, 5147; Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî, 3338; Harîz b. Osman, 3374.

⁶² Sırasıyla râvisi ve hadis numaraları şu şekildedir: Mamtûr Ebû's-Selâm el-Habeşî, 354, 1378, 1601; Ma'dân b. Ebî Talha, 782, 1383, 1626, 4356; Ebû İdrîs el-Havlânî, 875, 1793, 3309, 3661; Cübeyr b. Nüfeyr, 1653, 2689, 3384, 3662, 3743, 4174; Ebû'l-Eş'as Şerâhîl b. Âdet, 3054; Ebû Esmâ Amr b. Mersed er-Rahabî 499, 963, 1722, 3636, 4763; Abdullah b. Âmir el-Yahsubî, 1781; Müslim b. Karaza eş-Şâmî, 3536; Şeddâd b. Abdullah el-Kureşî, 1416, 1780, 3960, 4319, 5073; Büsr b. Ubeydullah eş-Şâmî, 1666; Yezîd b. Humeyr eş-Şâmî, 3898.

⁶³ Müslim 3309, 3661. Krş. Buhârî 18, 5167.

Öte yandan Hicâz'dan Şam'a gelen ünlü âlim İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124) rivâyetleri de konumuz açısından önem arz etmektedir. O, otuzlu yaşlarından itibaren Şam'a gidip gelmeye başlamıştır.⁶⁴ Ancak Zührî'nin; Şamlı sahâbîlerden Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Bilâl el-Habeşî, Sevbân b. Bücdüd, Süddî b. Aclân, Avf b. Mâlik, Vâsile b. Eska', Nu'man b. Beşîr, el-Mikdâm b. Ma'dikerîb kaynaklı nerdeyse hiçbir⁶⁵ rivâyetinin bulunmaması dikkat çekmektedir. Sadece Ebû Sa'lebe ve Ubâde b. Sâmit'ten (her ikisi de Ebû İdrîs el-Havlânî kaynaklı) birkaç rivâyeti bulunmaktadır. Onun Muâviye'den rivâyetleri ise sadece Medineli râviler üzerindedir. Nitekim Zührî'nin mevâliden rivâyet almadığı söylenmiştir. Mamafih onun Şam'dan sadece bir hocadan aldığı rivâyetleri sonraki hadis musanniflerince kabul görmüştür. Bu zat ünlü tâbiî Ebû İdrîs el-Havlânî'dir (ö. 80).

Tespitlerimize göre, rivâyetlerinin kaynağının neredeyse tamamı Şamlı olan Ebû İdrîs'in, talebelerinin de hepsi Şamlıdır. Onun Şam kaynaklı hadislerinden hiçbirinin mütâbiinin bulunmaması⁶⁶ buna karşın Şam dışındaki rivâyet ettiği hadislerin mütâbiinin bulunması araştırmamızdaki Şam karşıtı tutumu gösteren çok önemli bir delildir. Ebû İdrîs el-Havlânî'nin, Şam dışından beş rivayetini tespit edebildik. Bunlardan ikisi Ebû Hureyre'dendir ve her ikisinin de mütâbileri vardır.⁶⁷ Yine Huzeyfe'den gelen iki rivayetinde⁶⁸ aynı şekilde mütâbileri bulunmaktadır. Keza Ebû Zerr el Gifârî'den naklettiği⁶⁹ hadisin de mütâbii bulunmaktadır.

Diğer yandan az da olsa, diğerlerinden farklı olarak değişik bölgelerden öğrencileri bulunan tâbiîlere de rastlamaktayız. Bunlardan birisi Ümmü'd-Derdâ' es-Suğrâ'dır (ö. 81).⁷⁰ Ancak Şamlı talebelerinin kendisinden rivâyet ettikleri bütün hadislerin bölgesel nitelikte

⁶⁴ Muhammed Muhammed Hasan Şürrâb, *el-İmâmü'z-Zührî Âlimu'l-Hicâz ve's-Şâm*, Beyrut, 1993, s. 113-115.

⁶⁵ Kütüb-i sitte dışında ise Muâz ve Ebu'd-Derdâ kaynaklı az sayıda rivayeti bulunmaktadır.

⁶⁶ Bununla birlikte sadece şâhidi olan bazı rivâyetleri vardır Örnekleri için bkz. Müslim, 1667, 3664; İbn Mâce 197, 538.

⁶⁷ Buhârî 158; Müslim 5025.

⁶⁸ Buhârî 3430, Müslim 5255.

⁶⁹ Müslim 4780. Diğer iki rivayeti bulunsa da bunlardan birisi metruk olarak nitelendirilen Amr b. Vâkid'in (ö. 130) (İbn Mâce 4098), diğeri ise meçhul râvilerin bir rivâyetidir (İbn Mâce 4216).

⁷⁰ Örnekleri için bkz. Buhârî 631; Müslim 4808, 5021.

olduğunu görmekteyiz.⁷¹ Keza diğer bir tâbi'in olan Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'nin (ö. 98) rivâyetleri de bu niteliktedirler. Onun hadislerinin kaynağı Şamlı sahâbîlerdir. Bununla birlikte kendisinden genellikle Iraklılar rivâyette bulunmuştur. Yine Sevr b. Yezîd el-Kelâî'nin (ö. 150) de hocalarının çoğu Şamlı olmakla birlikte, bunun tam aksine öğrencileri muhtelif bölgelerdendir.

Zaman içerisinde hadis kaynakları diğer bölgelerden olan tâbiilere de rastlamaktayız. Mesela Şam'da yaşayıp, güvenilirliği konusunda ittifak edilen,⁷² Medine gibi diğer bölgelerdeki hocalardan rivâyetleri bulunan ve öğrencileri Şam bölgesinden olan Muhammed b. Velîd Zübeydî (ö. 148) bunlardan birisidir. O, İbn Şihâb ez-Zührî'nin en önemli talebelerindedir. Dolayısıyla özellikle onunla ve Zührî'nin diğer bazı talebeleriyle Medine'nin hadis kültürü (hicrî II. Yüzyılın başında) Şam'da yayılmıştır diyebiliriz. Onun Şamlılardan rivâyet ettiği altı hadis tespit edebildik. Bunlardan dördünün herhangi bir mütâbii bulunmamaktadır.⁷³ Diğer ikisinin ise mütâbii bulunmaktadır.⁷⁴

Asıl Zübeydî'nin Zührî'den rivâyetleri önem arz etmektedir. O, Zührî'den 10 yıl ders almıştır.⁷⁵ Zübeydî'nin ondan aldığı hadislerin tamamı Medine menşelidir.⁷⁶ Ayrıca onun Zührî'den rivâyetlerinin neredeyse tamamının mütâbii bulunmaktadır. Öte yandan bunlardan Zübeydî'nin hocasından rivâyette tek kaldığı bazı rivâyetlerin⁷⁷ hepsinin kâtibi Muhammed b. Harb'tan gelmesi de dikkat çekmektedir. Ancak bunlardan bir tanesi hariç⁷⁸ bu rivâyetler, mütâbii⁷⁹ veya şâhidi⁸⁰ olan rivâyetlerdir. Onun Medinelilerden rivâyet ettiği diğer bazı hadisler de

⁷¹ Aslında diğer bölgelerden gelen rivâyetleri de bölgesel olmakla birlikte, biz bunları müreccah olmalarından dolayı Şâmî varyantları unutturmalarına bağlayabiliriz.

⁷² Sadece Tirmizî, Zübeydî'nin rivâyetlerine *Sünen'*inde yer vermemiştir. Onun, diğer Kütüb-i sitte müelliflerinden farklı olarak Şam'a yolculuk yapmadığını biliyoruz (Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, c. 41, 2012, s. 202). Dolayısıyla Zübeydî'nin rivâyetlerine ulaşamaması bu yüzdendir diyebiliriz.

⁷³ Müslim 3744; Ebû Dâvûd 1362, 2488; Nesâî 3141.

⁷⁴ Ebû Dâvûd 2528, 3328.

⁷⁵ Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, *Târihu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Dımaşk, ty., s. 432.

⁷⁶ Buhârî 77, 916, 1988, 5415, 6614; Müslim 844, 1551, 2550, 2757, 3592, 4237, 4312, 4747, 4749, 4831, 4910, 5058; Ebû Dâvûd 206, 490, 627, 869, 995, 2111, 2361, 2488, 3072, 3215, 3418, 3554, 4039; İbn Mâce, 2358, 3239; Nesâî 56, 172, 196, 485, 495, 920, 1659, 1805, 2062, 2066, 2572, 3054, 3187, 3480, 3728, 3735, 3794, 4225, 4461, 4593.

⁷⁷ Buhârî 916, 5415; Müslim 4039; Ebû Dâvûd 3418; Nesâî 2066, 4461.

⁷⁸ Ebû Dâvûd 4039.

⁷⁹ Buhârî 916; Ebû Dâvûd 3418; Nesâî 2066, 4461.

⁸⁰ Buhârî 5415.

bulunmaktadır. Bunlara yakından baktığımızda iki rivâyetinin mütâbii varken⁸¹ diğer ikisinin rivâyetinde tek kaldığını görmekteyiz.⁸² Onun Medine menşeli rivâyetleri dışında, Şamlı Mekhûl'den aldığı Irak kaynaklı bir rivâyetin⁸³ de mütâbinin bulunduğunu tespit edebildik.

Buna göre daha önceki çalışmamızda Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb'de gördüğümüz gibi, Zübeydî'nin özellikle Medine menşeli rivâyetleri de Şamlılar tarafından yaklaşık 100 yıl rivâyet edilmiş ve sonrasında Kütüb-i sitte'ye dâhil olmuştur.

Şam'ın ünlü fıkıh ve hadis âlimi Abdurrahman b. Amr el-Evzâî'nin (ö. 157) de rivâyetleri geç dönem tâbiilerinden olduğu için kaynak bakımından öncesine göre çeşitlilik arz etmektedir. Bununla birlikte onun Şam kaynaklı hadisler için özel bir önem atfettiği söylenmiştir.⁸⁴

Burada şu hususu hatırlatmakta fayda görmekteyiz. Hadislerde bölgecilikle alakalı daha önceki bir çalışmamızda İmam Şâfiî'nin, Leys b. Sa'd'ın (ö. 175) Mısır dışından gelen rivâyetlerine itibar etmediğini tespit etmiştik.⁸⁵ Onun Şam bölgesiyle ilgili de aynı tutumu sergileyerek, Evzâî'nin Şam menşeli rivâyetlerine eserlerinde yer vermemesi kayda değer bir durumdur.

Netice itibariyle şunu görüyoruz ki Şam ile Hicaz daha erken tarihlerde irtibatlı hale gelmiştir. Hicazlı sahâbe ve tabiînin devletin merkezi olması hasebiyle daha ilk dönemlerden itibaren buraya gelmesi bunda etkili olmuştur. Bununla birlikte rivâyetlere itibar yine de tek yönlü olmuş, Mısır'da olduğu gibi, özellikle Hicaz'a nazaran Şam rivâyetlerine fazla değer verilmemiştir diyebiliriz. Ebû İdrîs el-Havlânî gibi bazı tâbiilerin rivâyetlerinin mütâbileri bulunmakla birlikte, sahâbilerde olduğu gibi bunların rivâyet ettiği hadislerin genelde yerel nitelikte olduklarını söyleyebiliriz.

Bu râvilerin Hicaz menşeli rivâyetlerinin mütâbilerinin olması onların Şam menşeli ferd rivâyetlerine de güvenebileceğimizi göstermektedir. Zira onların rivâyetlerinin ferd kalmasının, güvenilirlikleri ile ilgili değil, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Şam bölgesi rivâyetlerine olan genel güvensizliğin bir sonucu olduğunu

⁸¹ Müslim 2657; Ebû Dâvûd 564.

⁸² Ebû Dâvûd 332; İbn Mâce 1674.

⁸³ Nesâî 1349.

⁸⁴ Bkz. Halit Özkan, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 242-243.

⁸⁵ Akgün, "Bölgearası Rivâyet Farklılıkları", s. 14 (dipnot 29).

düşünebiliriz. Diğer bir deyişle onların Hicaz dışındaki hadislerinde ferd kalmaları onların güvenilirliğine bir hâle getirmedığı gibi, böylesi ferd rivâyetlerinden şüphelenmemizi de gerektirmez.

Şimdi de Şam menşeli rivâyetleri bölgesellik açısından daha yakından görebilmek için hadis talebi için Şam dışına çıkan ve diğer bölgelerden hadis alan Mekhûl ed-Dımaşkî'nin (ö. 112) rivâyetlerine yakından bakacağız.

C- Mekhûl ed-Dımaşkî'nin (ö. 112) Rivâyetleri

Ebû Abdullah Mekhûl ed-Dımaşkî, aslen Kâbil kökenli azatlı bir köle olup,⁸⁶ Şam'ın en ünlü fakihlerinden ve hadis râvilerindedir. Hz. Peygamber'den ve sahâbeden mürsel/munkatı rivâyetleriyle meşhurdur.⁸⁷ Zira bulunduğu dönem ve coğrafyada hadislerin isnâdı hususunda fazla titiz olunmadığını görmekteyiz.⁸⁸ İbn Sa'd'ın onu zayıf bir râvi olarak nitelendirmesinin de isnâdlarındaki bu gevşeklik ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz.⁸⁹ Nitekim Buhârî'nin de onun hakkında herhangi bir olumsuz görüşü olmadığı⁹⁰ halde hiçbir rivâyetini *Sahih*'ine almaması bu yönüyle ilgili olsa gerektir. Bununla birlikte diğer münekkitler onun güvenilirliği hususunda ittifak etmişlerdir.⁹¹ Ayrıca Ebû Zur'a er-Râzî, onun İbn Şihâb ez-Zührî'den daha fakih olduğunu belirtmektedir.⁹² Nitekim bizzat Zührî de "Âlim dört kişidir: Medine'de Saîd b. el-Müseyyeb, Kûfe'de Şa'bî, Basra'da Hasan (el-Basrî), Şam'da Mekhûl'dür" demiştir.⁹³

⁸⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LX, 204; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, I-XIV, Beyrut, 1984, X, 292.

⁸⁷ Bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 155-157. Zehebî'ye göre bunlardan bazıları şunlardır: Sahâbeden Übey b. Ka'b, Sevbân, Ubâde b. Sâmî, Ebû Hureye, Ebû Sa'lebe el-Huşenî, Ebû Cendel b. Süheyl, Ebû Hind ed-Dârî, Ümmü Eymen ve Hz. Aişe. Hatta o, onun Ebû Müslim el-Havlânî, Mesrûk ve Mâlik b. Yehâmir gibi tâbiünun büyükleri ile de karşılaşmamış olabileceğini savunmaktadır (Bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 156). Tirmizî ise onun ancak üç sahâbeden rivâyetinin sabit olduğunu belirtmektedir: Vâsile b. el-Eska', Enes ve Ebû Hind ed-Dârî (Zehebî, *Siyer*, V, 158).

⁸⁸ Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, I, 362.

⁸⁹ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Beyrut, 1990, VII, 316.

⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, I-IX, Haydarabad, 1362, VIII, 21.

⁹¹ İclî, İbn Hırâş, Ebû Hâtim gibi âlimler onu tevsik etmişlerdir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 159; *Mizanü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrut, 1963, IV, 176-177; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 291.

⁹² Ebû Zur'a, *Târihu Ebî Zur'a*, s. 245.

⁹³ Zehebî, *Siyer*, V, 158.

Mısır'da azat edildikten sonra ilim tahsili için yola çıkan Mekhûl birçok belde⁹⁴ dolaşmış ve çok sayıda hocadan hadis rivâyetinde bulunmuştur.⁹⁵ Nihayetinde o, Şam'a yerleşerek⁹⁶ birikimini buradaki Şamlı talebelerine aktarmış ve diğer bölge hadislerinin dışarıdan Şam'a gelmesinde önemli bir rol almıştır diyebiliriz. Mesela sehiv secdesi ile ilgili bir hadisi Mekhûl, Mekkelilerden almış,⁹⁷ ondan da Şamlı talebesi Sâbit b. Sevbân el-Ansî rivâyet etmiştir.⁹⁸

Aşağıda onun hadis kaynaklarını bölgelerine göre ele alıp mutâbaât ve şevâhid açısından tahlil etmeye çalışacağız.

Kütüb-i sitte'de Mekhûl'den tekrarsız olarak rivâyet edilen kırk beş adet hadis bulunmaktadır. Bunlardan otuzu (% 67'si) onun Şamlılardan rivâyetidir.

a- Sadece Şamlılardan rivâyet ettiği hadisler

Mekhûl'ün sadece Şamlılardan rivâyet ettiği, diğer bölgelerde herhangi bir mütâbiini veya şâhidini tespit edemediğimiz yirmi yedi merfû hadisi bulunmaktadır.⁹⁹ Bu hadisler sadece Şam'da yaşayan sahâbîlerce bilinmişler, diğerleri tarafından işitilmemiş, bölgesel olarak kalmışlardır. Hatta bunların bir kısmı hicri II. Yüzyıl eserlerinde yer alsalar da, sıhhat bakımından sorunlu oldukları için, Kütüb-i sitte'ye bile dâhil edilmemişlerdir.¹⁰⁰ Yine bu rivâyetlerin ikisi¹⁰¹ hariç tamamı Şamlı öğrenciler tarafından nakledilmişlerdir.

⁹⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LX, 205. Mekhûl, ilim tahsili için -mübalâğa yolu ile- bütün dünyayı dolaştığını söylemiştir. (Zehebî, *Siyer*, V, 158).

⁹⁵ Hocalarının isimleri için bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 156.

⁹⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LX, 203; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 291.

⁹⁷ İbn Mace, *İkâmetu's-salavât* 132 (1209).

⁹⁸ Ebû Abdullah Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-IV, Beyrut, 1990, I, 470 (1211).

⁹⁹ Müslim 3663; Ebû Dâvûd 986, 1090, 1110, 2035, 2151, 2192, 2383, 2535, 2588, 3763, 3852, 4043, 4258; İbn Mâce, 748, 1418, 1520, 1580, 2244, 2849, 4013, 4215, 4251; Tirmizî 2490, 3160, 3582; Nesâî 5363.

¹⁰⁰ Örnekleri için bkz. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut, 1983, I, 441 (1726), II, 232 (3186), III, 70 (4833).

¹⁰¹ Ebû Dâvûd 2035, 3852.

b- Kendisi Şamlılardan rivâyet etmiş olmakla birlikte diğer bir bölgeden mütâbii veya şâhidi olan rivâyetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Şamlılardan rivâyet ettiği otuz hadisten sadece üçünün (% 10) mütâbii veya şâhidi bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki hadislerdir:

1. Hadis: Mekhûl tarafından Şurahbîl b. es-Simt (ö. 40) aracılığıyla Selman-ı Fârisî'den (ö. 34/655) rivâyet edilen söz konusu hadisin Mısır¹⁰² ve Medine¹⁰³ kaynaklı hasen derecesinde iki mütâbii bulunmaktadır.

2. Hadis: Hadisi Mekhûl, Mahmud b. Rebî'den (ö. 99), o da Ubâde b. es-Sâmit'ten rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁴ Müslim'de bu rivâyet asıl olmakla birlikte o, Ebû Hureyre'den gelen diğer bir rivâyeti buna şâhid olarak getirmektedir.¹⁰⁵

3. Hadis: Mekhûl, Anbese b. Ebî Süfyan'dan, o da kız kardeşi Ümmü'l-mü'minin Ümmü Habîbe'den (ö. 42) rivâyet etmektedir.¹⁰⁶ Buhârî'ye göre, Mekhûl Anbese'den hadis işitmemiştir.¹⁰⁷ Bununla birlikte hadisin şâhidleri bulunmaktadır.¹⁰⁸ Ancak Tahâvî bu hadislerin hepsini illetlerini göstermek suretiyle reddetmektedir.¹⁰⁹

Netice itibariyle Mekhûl'ün Şam kökenli rivâyetlerinden sadece birisinin mütâbii, diğer ikisinin ise bazı şâhidleri bulunduğunu tespit edebildik. Bu da onun Şam kökenli rivâyetlerinin diğer Şamlılarda da gördüğümüz gibi daha çok bölgesel nitelikli olduklarının açık bir delilidir.

c- Şam dışındaki râvilerden rivâyet ettiği hadisler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mekhûl, Şam dışında ilim talep etmek üzere yola çıkan âlimlerin ilklerindedir. Dolayısıyla onun çok sayıda Şamlı olmayan hocalarına rastlamaktayız. Bunlardan bir kısmının Şam'a dışarıdan gelen ve orada kendilerinden hadis aldığı hocaları

¹⁰² Müslim, İmâre 50 (1913).

¹⁰³ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah ve diğerleri, I-XVIII, Medine, 2009, IV, 484 (2517).

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, Salât 135 (823).

¹⁰⁵ Müslim, Salât 11, (395).

¹⁰⁶ İbn Mâce, Tahâre 63 (481).

¹⁰⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *İlelu't-Tirmizî'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut, 1989, s. 49.

¹⁰⁸ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Abu Dabi, 2004, II, 57 (127) (Bûsra bnt. Safvan'dan).

¹⁰⁹ Bkz. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, I-V, Beyrut, 1994, I, 71-76.

olduğu muhakkaktır.¹¹⁰ Mekhûl'un rivâyet ettiği kırk beş merfû hadisten on dördü (% 31) Şamlı olmayan hocalarındandır. Aşağıda bu hadisleri, başka bir bölgeden¹¹¹ mütâbii/şâhidi olan ve olmayanlar şeklinde iki başlık altında tahlil etmeye çalışacağız.

ca- Başka bir bölgede mütâbii/şâhidi olanlar

1. Hadis: Ezanın sözleri ile ilgili hadisi Mekhûl, Abdullah b. Muhayrız el-Mekkî'den (ö. 99), o da Ebû Mahzûra el-Mekkî'den (ö. 59) rivâyet etmektedir.¹¹² Söz konusu hadisin, Mekkelî Abdülaziz b. Abdülmelik b. Ebû Mahzûra'dan bir mütâbii bulunmaktadır.¹¹³ Ancak bu hadisi Mekhûl'den sadece Basralı bir râvinin rivâyet etmiş olması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu Şam'da bilinen bir rivâyet değildir.

2. Hadis: Köle ve atların zekâtı hususundaki hadisi o, Medineli Süleyman b. Yesâr'dan almıştır.¹¹⁴ Bu rivâyetin Medineli Abdullah b. Dînâr¹¹⁵ dâhil birçok mütâbii bulunmaktadır. Kendisinden ise Şamlılarla birlikte birçok râvi bunu rivâyet etmiştir. Ancak Şamlı râvinin (Sâbit b. Sevbân) rivâyeti Kütüb-i sitte'ye dâhil edilmemiştir.¹¹⁶

3. Hadis: Sehv secdesi ile ilgili hadisi Mekhûl, Mekkelilerden almıştır.¹¹⁷ Aynı hadisin Medineli mütâbii ve şâhidi¹¹⁸ de vardır. Hadis, Şamlı talebesi olan Sâbit b. Sevbân'dan da rivâyet edilmektedir.¹¹⁹

4. Hadis: Mekhûl ⇒ Mahmûd b. Rebî ⇒ Ubâde b. es-Sâmît şeklinde rivâyet edilen imamın arkasında kıraat ile ilgili hadise¹²⁰ İbn Şihâb ez-Zührî¹²¹ de mütâbaat etmiştir.

¹¹⁰ Örnek bir rivâyeti için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb 109 (5069). Mekhûl, Enes b. Mâlik'i Şam camiinde gördüğünü söylemektedir. Ebû Zur'a, *Târîhu Ebî Zur'a*, s. 241.

¹¹¹ Burada, başka bir bölgeden kastımız kaynağın Şam dışından bir sahâbî/tâbiinin olmasıdır. Yoksa bu kişilerin Şam'a gelmiş ve orada kendilerinden hadis alınmış olması mümkündür.

¹¹² Müslim, Salât 3 (379).

¹¹³ Ebû Dâvûd, Salât 28 (503). Krş. Tirmizî, Salât 26 (191); Ebû Dâvûd, Salât 28 (501).

¹¹⁴ Müslim, Zekât 2 (982).

¹¹⁵ Buhârî, Zekât 45 (1463).

¹¹⁶ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, I-IV, Beyrut, 1984, I, 119 (184).

¹¹⁷ İbn Mace, *İkâmetu's-salavât*, 132 (1209)

¹¹⁸ Mütâbii: Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 307 (3476). Şâhidi: Müslim, Mesâcid 19 (571).

¹¹⁹ Taberânî, *Müsnedü's-Şamiyyîn*, I, 131 (209).

¹²⁰ Tirmizî, Salât 116 (311).

¹²¹ Buhârî, Ezân 94 (756).

5. Hadis: "La havle..." zikrinin fazileti ilgili hadis Ebû Hureyre'den munkatı olarak rivâyet edilmektedir.¹²² Kûfî bir mütâbii bulunmaktadır.¹²³

6. Hadis: Mekhûl ⇒ Mesrûk ⇒ Aişe şeklinde rivâyet edilen namazdan çıkmak ile ilgili munkatı hadisin¹²⁴ Kütüb-i sitte dışında mütâbii bulunmaktadır.¹²⁵

7. Hadis: Mekhûl'ün Tâvus'tan, onun da Hz. Peygamber'den mürsel olarak naklettiği hibeyle ilgili hadisi¹²⁶ Mekkeliler de rivâyet etmişlerdir.¹²⁷

Ayrıca yukarıdaki hadislerin senedlerini incelediğimizde bunlardan muttasıl olanların râvilerinin tamamının, mürsel olanların ise irsal edilen kısmına kadarki râvilerinin genelde sika olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla onun mütâbii/şâhidi bulunan hadislerinin genel olarak güvenilir olduklarını düşünebiliriz.

cb- Başka bir bölgede mütâbii/şâhidi olmayanlar

1. Hadis: Namazla ilgili olan bu hadisi Mekhûl'ün, doğrudan Ebû Hureyre'den aldığı yönündeki¹²⁸ isnâdı munkatıdır.¹²⁹ Zira Mekhûl, Ebû Hureyre'den hadis işitmemiştir.¹³⁰ Üstelik bu hadisin hiçbir mütâbii ve şâhidi de bulunmamaktadır. Nitekim hadisin râvilerinden birisi olan Şamlı Muâviye b. Sâlih (ö. 158) garîb bazı rivâyetlerinden dolayı tenkit edilmiştir.¹³¹

2. Hadis: Mekhûl'ün Enes'ten rivâyet ettiği duayla ilgili bir hadistir.¹³² Mütâbii bulunmayan bu hadis hakkında Tirmizî de "garîb"

¹²² Tirmizî, Da'vât 148 (3601).

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, I-XLV, Beyrut, 2001, XIII, 345 (7966).

¹²⁴ Nesâî, *Sehiv* 100 (1361).

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 373; Ebû Ya'kûb İbn Râhûyeh, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhakk el-Belûşî, I-V, Medine, 1991, III, 924 (1617).

¹²⁶ Nesâî, *Umrâ* 1 (3726).

¹²⁷ Nesâî, *Rukbâ* 2 (3714).

¹²⁸ İfadeyi böyle belirsiz olarak kullanmamızın sebebi, burada "Mekhûl an fulan" şeklindeki isnâd illa Mekhûl'ün ifadesi olmayabilir. Bu alttaki bir râvinin tasarrufu da olabilir. Dolayısıyla Mekhûl bunu irsal etti demek her zaman isabetli olmayabilir.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, *Salât* 64 (594).

¹³⁰ Tirmizî, Da'vât 148 (3601); Zehebî, *Siyer*, V, 156.

¹³¹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, X, 211.

¹³² Ebû Dâvûd, *Edeb* 109 (5069).

demektedir.¹³³ Hadis, râvisi Abdurrahman b. Abdü'l-mecîd'den dolayı zayıftır.¹³⁴

3. Hadis: ... Yahyâ b. Alâ ⇒ Bişr b. Nümeyr ⇒ Mekhûl ⇒ Yezîd b. Abdullah ⇒ Safvân b. Ümeyye senediyle Mekke kaynaklı olarak nakledilen muhanneslerle ilgili bir rivâyettir.¹³⁵ Mütâbii ve şâhidi bulunmamaktadır. Bu hadisin râvilerinden Bişr ve Yahyâ metrûktur.¹³⁶ Dolayısıyla hadis mevzûdur.

4. Hadis: "Mekhûl an Übey b. Ka'b" şeklinde rivâyet edilen ribâtın fazileti ile ilgili, mütâbii ve şâhidi olmayan munkatı bir rivâyettir.¹³⁷ Ayrıca hadisin râvisi olan Kûfeli Ömer b. Subh hadis uyduran biri olarak nitelendirilmiştir.¹³⁸ Dolayısıyla bu da uydurma bir hadistir.

5. Hadis: Mekhûl'den doğrudan Hz. Aişe'ye dayandırılan yemek âdâbı ile ilgili munkatı bir hadistir.¹³⁹ Söz konusu hadisin de mütâbii bulunmamaktadır ve zayıftır.¹⁴⁰ İbn Mâce yine Şam kaynaklı zayıf bir hadisi buna şâhid olarak getirmektedir.¹⁴¹

6. Hadis: Mekhûl'den Ebû's-Şimâl adlı meçhul bir râvi kanalıyla Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye isnâd edilen peygamberlerin dört sünneti ilgili bir hadistir. Tirmizî "hasen-garîb" hükmünü vermektedir.¹⁴² Senedinde yer alan Iraklı müdellis râvi Haccâc b. Ertât'ın (ö. 145) mu'an'an rivâyeti olması dolayısıyla zayıf bir hadistir.¹⁴³

7. Hadis: Abbas'ın fazileti ile ilgili Mekke kaynaklı bir hadistir.¹⁴⁴ Tirmizî "hasen-garîb" dese de Yahya b. Maîn bu hadisin uydurma olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵

¹³³ Tirmizî, Da'vât 83 (3501).

¹³⁴ Bkz. Ebû Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emîr el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut, 1994, XIII, 277. Bkz. Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe vel' mevduâ ve eseruha's-seyyi fi'l-ümme*, I-XIV, Riyad, 1992, III, 143-144.

¹³⁵ İbn Mâce, Hudûd 38 (2613).

¹³⁶ Sırasıyla bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 461; XI, 261.

¹³⁷ İbn Mâce, Cihâd 7 (2768).

¹³⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Halep, 1976 II, 88.

¹³⁹ İbn Mâce, Etîme 22 (3294).

¹⁴⁰ Hadisin râvisi olan Münîr b. Zübeyr, Mekhûl'e ait olmayan rivâyetleri ona isnâd etmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 23.

¹⁴¹ İbn Mâce, Etîme 22 (3295).

¹⁴² Tirmizî, Nikâh 1 (1080).

¹⁴³ Ayrıca İbn Sa'd vd. bazıları onun hadislerinin zayıf olduğunu belirtmişlerdir (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, II, 196-198).

¹⁴⁴ Tirmizî, Menâkıb 94 (3762).

¹⁴⁵ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, thk. İrşâdü'l-hak el-Eserî, I-II, Faysalâbâd, 1981, I, 287.

Bu bilgilerden hareketle, Mekhûl'ün başka bir bölgeden naklettiği ve mütâbii/şâhidi olmayan rivâyetlerin hemen hemen hepsinin zayıf/mevzû olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunların bu za'fiyetinin kaynağı diğer bölgelerden olmaları değil, râvilerinin mecrûh olmalarıdır. Zira aynı durum Şam kaynaklı hadisleri için de geçerlidir.¹⁴⁶ Bütün bunlar isnâd sisteminin ve cerh-ta'dil ilminin verilerinin sıhhatine işaret etmektedir.

O halde genel olarak senedi muttasıl olmayan rivâyetlerin sıhhati problemlili olmakla birlikte Mekhûl'e kadar râvileri güvenilir olan hadisler, bu değerlendirmenin dışındadır diyebiliriz. Dolayısıyla Mekhûl'ün mürsel/munkatı rivâyetleri hakkında hüküm verirken mutlaka kendisine kadarki isnâdın sıhhatini dikkate almak gerekir diye düşünmekteyiz. Aksi halde Mekhûl'ün rivâyetlerinin değeri düşürülmüş, ona ait olmayan rivâyetler kendisine atfedilmiş olur.¹⁴⁷

Ayrıca yukarıda Ebû İdrîs el-Havlânî'nin dışarıdan aldığı rivayetlerin mütâbiileri bulunduğu gibi, Mekhûl'ün de bölge dışından rivâyet ettiği hadislerin sika râviler tarafından rivâyet edilenlerinin mütâbii/şâhidleri bulunmaktadır. Bu durum onun güvenilirliğine bir delildir. Ancak aynı sonuç, sika da olsalar onun ve diğer Şamlıların rivâyetlerine karşı bir tavrın açık bir göstergesidir.

Öte yandan, yukarıda görüldüğü üzere Mekhûl'ün rivâyetlerinde çokça irsale rastlamaktayız. Diğer bir deyişle o, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki râvileri atlamak suretiyle doğrudan rivâyette bulunmaktadır. Bu durum onun yaşadığı dönemin ortak bir özelliği olarak öne çıkmakla birlikte,¹⁴⁸ kendisinden hemen sonra bu usûlün değiştiğini, Şamlıların da senedde ittisale önem vermeye başladıklarını görmekteyiz.¹⁴⁹

Bu bağlamda burada önemli bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz. Kütüb-i sitte öncesi eserlerde yer alan Mekhûl'un yukarıda

¹⁴⁶ Örnekleri için bkz. İbn Mâce 748, 1520, 2244; Tirmizî 2490, 3160.

¹⁴⁷ Diğer bir çalışmamızda, aynı duruma Ka'bû'l-ahbâr'ın rivayetlerinde de dikkat çekmiştik. Bkz. Akgün, "Giyinik Çıplaklar' Hadisinin Aslının Tespiti ve Ka'bû'l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref'i Meselesi", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 9, sayı: 17, 2016, s. 135 vd.

¹⁴⁸ Çağdaşı olan Hâlid b. Ma'dân (ö. 103) ve Râşid b. Sa'd el-Hımyerî (ö. 108) de kendisi gibi çokça irsal etmişlerdir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehziib*, thk. Muhammed Avvâme, Halep, 1986, s. 190, 204.

¹⁴⁹ Ancak hemen sonrasında, Rebîa b. Yezîd el-İyâdî'nin (ö. 121) rivâyetlerindeki senedler daha sağlıklı görünmektedir. Onun hakkında bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXII, 192-200.

bahsettiğimiz mürselleri, isnâdlarındaki inkıta nedeniyle kabul görmemiş ve söz konusu rivâyetler yerine muttasıl senede sahip diğer bazı rivâyetler tercih edilmiştir. Şimdi bunları iki örnek üzerinde göstermek istiyoruz.

Örnek 1:

Güzel sözün sihir olduğuyla ilgili hadis Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/812) *el-Câmi fi'l-hadîs* adlı eserinde; Saîd b. Eyyûb el-Mısırî (ö. 161) ⇒ Sevr b. Yezîd eş-Şâmî (ö. 150) ⇒ Mekhûl senediyle Rasûlullah'tan (s) rivâyet edilmektedir.¹⁵⁰ Aynı hadis, yine adı geçen eserde, bu sefer muttasıl olarak Mâlik ⇒ Zeyd b. Eslem ⇒ Abdullah b. Ömer senediyle nakledilmektedir.¹⁵¹ Dolayısıyla aynı hadisi Abdullah b. Vehb, Mısır'da hocası Saîd b. Eyyûb'tan mürsel/munkatı olarak rivâyet ederken, bu sefer Medine'de diğer bir hocası olan Mâlik b. Enes'ten de rivâyet etmektedir.

Örnek 2:

Hiz. Ömer'in Hacerü'l-esved'i öpmesiyle ilgili hadis, Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211) tarafından *el-Musannef* adlı eserinde; Muhammed b. Râşid (ö. 160) ⇒ Mekhûl senediyle Rasûlullah'tan (s) rivâyet edilmektedir.¹⁵² Aynı hadis benzer lafızlarla söz konusu eserde, Ma'mer ⇒ Âsım ⇒ Abdullah b. Sercis ⇒ Ömer b. el-Hattâb senediyle Basralılar tarafından,¹⁵³ İsrâîl b. Yûnus (ö. 160) ⇒ İbrahim b. Abdü'l-A'lâ ⇒ Süveyd b. Gafle ⇒ Ömer b. el-Hattâb senediyle Kûfeliler tarafından¹⁵⁴ da muttasıl senedlerle rivâyet edilmiştir. Ayrıca söz konusu hadis Medinelî¹⁵⁵ ve geç dönem Mısırlı râviler¹⁵⁶ tarafından da nakledilmiştir.¹⁵⁷

Bütün bunlar, en geç hicrî II. Yüzyılın başlarından itibaren Şam'da bilinen yukarıdaki rivâyetlerin, diğer İslam beldelerinde de bilindiğini

¹⁵⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısırî, *el-Câmi fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed, Riyad 1995, s. 436 (321).

¹⁵¹ İbn Vehb, *Câmi*, s. 433 (317). Krş. Mâlik, *Muvatta*, V, 1436 (3615); Buhârî, Tıbb 50 (5767). Hatta eserde, İbn Cüreyc'in (ö. 150) doğrudan Hz. Peygamber'e isnâd ettiği diğer bir rivayet daha bulunmaktadır (İbn Vehb, *Câmi*, s. 436 (320)).

¹⁵² Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 72 (9035).

¹⁵³ Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 71 (9033). Krş. Müslim, Hacc 41 (1270).

¹⁵⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 71 (9034). Krş. Müslim, Hacc 41 (1271).

¹⁵⁵ Mâlik, *Muvatta*, III, 535 (1351); Buhârî, Hacc 57 (1605).

¹⁵⁶ Müslim, Hacc 41 (1270).

¹⁵⁷ Diğer örnekleri için bkz. ve krş. İbn Vehb, *Câmi*, s. 551 (446) (Buhârî, İlim 13 (71)); Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 393 (13600) (Buhârî, Buyu 66 (2153); *Musannef*, V, 185 (9319) (Müslim, Cihâd 17 (1762)); *Musannef*, V, 240 (9489) (Müslim, Sayd 6 (1941)); *Musannef*, V, 303 (9691) (Buhârî, Cihâd 74 (2896)); *Musannef*, II, 232 (3186) (Müslim, Mesâcid 26 (596)).

göstermektedir. Hatta bu tespit Mekhûl'ün mürsel rivâyetlerinin sıhhatine da bir delildir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Acaba Mekhûl'den gelen bu rivâyetler, sonradan başka senedler oluşturularak muttasıl hale mi getirilmişlerdi? Buna olumsuz cevap vermek durumundayız. Zira söz konusu rivâyetler, yukarıdaki örneklerde de gösterdiğimiz gibi bunların yer aldığı kitapların bizzat kendilerinde muttasıl rivâyetler ile birlikte yer almaktadır. Diğer bir deyişle munkatı ve muttasıl rivâyetler bir arada zikredilmişlerdir.¹⁵⁸ Ancak bu, bazı hadis senedlerinin zaman içerisinde muttasıl hale getirilmediği anlamına gelmemektedir. Burada yanlış olan, bazı genellemelere gidilmesidir.

Sonuç

Hicaz bölgesi dışındaki diğer bölgelerde olduğu gibi Şam kaynaklı hadisler hakkında da genelde olumsuz bir kanaatin olduğu bilinmektedir. Bu itibarsızlığın sadece râvilerinin güvenilirliği ile ilgili olmadığını, aynı zamanda isnâd sisteminde gevşek davranmaları ile ilgili olabileceğini söyleyebiliriz.

Araştırmamız sonucunda gördük ki, Mısır'da olduğu gibi Şam'da da hadisler yaklaşık hicrî II. Yüzyılın ortalarına kadar bölgesel nitelikte olup, zamanla diğer bölgelerde de bilinir olmuşlardır. Ayrıca Şam kaynaklı rivâyetleri incelediğimizde diğerlerinde olduğu gibi bunların da Şam dışında mütâbilerinin az olduğu görülmektedir. Bu durumunun yukarıda bahsettiğimiz ilk dönemlerde Şam kaynaklı hadislerin itibar görmemesi kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Ayrıca bu çalışmamızla, Mısır menşeli rivayetlerde araştırma konumuz olan Yezîd b. Ebî Habîb'de (ö. 128) gördüğümüz gibi, Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî'nin (ö. 148) özellikle Medine menşeli rivâyetlerinin de Şamlılar tarafından yaklaşık 100 yıl rivâyet edildiğini ve sonrasında Kütüb-i sitte'ye dâhil olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu da en azından hicrî II. Yüzyılda hadislerin naklinde isnâd sisteminin güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

Mısır'dan biraz farklı olarak Şam ile Hicaz daha erken tarihlerde irtibatlı hale gelmiştir. Hicazlı sahâbe ve tâbiûnun devletin merkezi olması hasebiyle ilk dönemlerden itibaren Şam'a gelmesinin bunda etkili

¹⁵⁸ Örnekleri için bkz. ve krş. Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 400 (1564); I, 442 (1727 ve 1728), II, 232 (3186 ve 3187), IV, 210 (7525) ve IV, 209 (7519).

olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Hicaz dışındaki diğer bölgelerde olduğu gibi Şamlı güvenilir birkaç âlime ait olanlar hariç bu bölgenin rivâyetlerine özellikle ilk dönemlerde fazla itibar edilmemiştir diyebiliriz. Bu durum İbn Şihâb ez-Zührî'nin tavrında açıkça görülmektedir. Nitekim Zührî sonrasında bile Şamlı râvilerin sadece en güvenilir olanlarının az sayıdaki hadislerinin Sahîhayn'a girebildiğini tespit ettik. Keza Ebû İdrîs el-Havlânî'nin (ö. 80) Şam kaynaklı hadislerinden hiçbirinin mütâbiinin bulunmaması, buna karşın Şam dışından rivâyet ettiği hadislerin mütâbiinin bulunması da bu Şam karşıtı tutumu gösteren diğer önemli bir delildir.

Bahsi geçen güvenilir râvilerin Hicaz menşeli rivâyetlerinin mütâbilerinin olması onların Şam menşeli ferd rivâyetlerine de güvenebileceğimizi göstermektedir. Zira onların rivâyetlerinin ferd kalmasının, güvenilirlikleri ile ilgili değil, Şam bölgesi rivâyetlerine olan genel güvensizliğin bir sonucu olduğunu düşünebiliriz. Diğer bir deyişle onların Hicaz dışındaki hadislerinde ferd kalmaları onların güvenilirliğine bir hanel getirmedeği gibi, böylesi rivâyetlerinden şüphelenmemizi de gerektirmez.

Bütün bunlar, en geç hicrî II. Yüzyılın başlarından itibaren Şam'da bilinen yukarıdaki rivâyetlerin, diğer İslam beldelerinde de bilindiğini göstermektedir. Hatta bu tespit Mekhûl'ün mürsel rivâyetlerinin sıhhatine de bir delildir. Her ne kadar onun irsalleri güvenilir gözükse bile, onlardan bazılarının bize intikalinde bazı sorunlar olduğundan, bunlardan bir kısmının zayıf/uydurma olduğunu görmekteyiz.

Çalışmamızın sonunda ele aldığımız Mekhûl'ün Şam kökenli rivâyetlerinin diğer Şamlılarda da gördüğümüz gibi daha çok bölgesel nitelikli olduklarını gördük. Ayrıca onun başka bir bölgeden naklettiği ve mütâbii/şâhidi olmayan rivâyetlerin hemen hemen hepsinin zayıf/mevzû olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunların bu za'fiyeti diğer bölgelerden olmalarından değil, râvilerinin mecrûh olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira aynı durum onun Şam kaynaklı hadisleri için de geçerlidir. Bütün bunlar isnâd sisteminin ve cerh-ta'dil ilminin verilerinin sıhhatine işaret etmektedir.

O halde genel olarak senedi muttasıl olmayan rivâyetlerin sıhhati problemlili olmakla birlikte Mekhûl'e kadar râvileri güvenilir olan hadisler bu değerlendirmenin dışındadır diyebiliriz. Ayrıca yukarıda Ebû İdrîs el-Havlânî'nin dışarıdan aldığı rivâyetlerin mütâbiileri bulunduğu gibi, Mekhûl'ün de bölge dışından rivâyet ettiği hadislerin

sika râviler tarafından rivâyet edilenlerinin mütâbii/şâhidleri bulunmaktadır. Bu durum onun güvenilirliğine bir delildir. Ancak aynı sonuç, sika da olsalar onun ve diğer Şamlıların rivâyetlerine karşı bir tavrın bulunduğu kanaatine ulaşabiliriz.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut, 1983.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, I-XLV, Beyrut, 2001.
- _____, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, I-III, Riyad, 2001.
- Akgün, Hüseyin, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) Rivâyetleri Özelinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, 2015, s. 7-29.
- _____, "'Giyinik Çıplaklar' Hadisinin Aslının Tespiti ve Ka'bü'l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref'i Meselesi", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 9, sayı: 17, 2016, s. 117-143.
- _____, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16, sayı: 1, 2016, s. 267-280.
- _____, *Sahâbe Coğrafyası*, Ankara, 2015.
- _____, "'Umirtu en ukâtîle'n-nâse' Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 14, sayı: 2, 2014, s. 75-77.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul, 2013.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahman Muhammed Eşref b. Emîr, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut, 1994.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsnedü'l-Bezzâr* (el-Bahrü'z-zehhâr), thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah ve diğerleri, I-XVIII, Medine, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- _____, *et-Târihu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, I-IX, Haydarabad, 1362.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kamil Karabelli, I-VII, Dımaşk, 2009.
- Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Amr, *Târihu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Dımaşk, ty.
- Elbânî, Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe vel'mevdûa ve eseruha's-seyyi fi'l-ümmeh*, I-XIV, Riyad, 1992.

- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, I-III, Beyrut, 1981.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-IV, Beyrut, 1990.
- _____, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut 1977.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duaî'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve diğeri, I-IX, Beyrut, 1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, I-LXXX, Dımaşk, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Haleb, 1986.
- _____, *Tehzîbü't-tehzîb*, I-XIV, Beyrut, 1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duaîf ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Haleb, 1976.
- İbn Mâce, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğeri, I-V, Beyrut, 2009.
- İbn Râhûyeh, Ebû Ya'kûb İshak, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhakk el-Belûşî, I-V, Medine, 1991.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Beyrut, 1990.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısırî, *el-Câmi fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed, Riyad, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, thk. İrşâdü'l-hak el-Eserî, I-II, Faysalâbâd, 1981.
- Kandemir, Yaşar, "Tirmizî", *DİA*, c. 41, 2012, s. 202-204.
- Mâlik b. Enes, *el-Muwattâ*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Abu Dabi, 2004.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Kahire, 1955-1956.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Haleb, 1986.
- Özkan, Halit, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Müsned*, Beyrut, 1979.

- _____, *Sünenü'l-me'sûra*, thk. Abdülmüt'im Emîn el-Kal'acî, Beyrut, 1985 (İsmail b. Yahya el-Müzenî (ö. 264) rivâyeti).
- Şürrâb, Muhammed Muhammed Hasan, *el-Îmâmü'z-Zührî Âlimu'l-Hicâz ve's-Şâm*, Beyrut, 1993.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şamiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, I-IV, Beyrut, 1984.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, I-V, Beyrut, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *İlelu't-Tirmizî'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut, 1989.
- _____, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğçerleri, I-V, Kahire, 1975.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Mîzanu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrut, 1963.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Kâhire, 2006.

Elektronik Kaynak:

el-Câmi li'l-hadîsi'n-Nebevî-Şirketü Rivâyeti İcîkûm li intâc ve tatvîri'l-berâmic.